

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Lukáš Kutil

**Fenomenologická teorie vnímání
v díle Edmunda Husserla**

**Phenomenological theory of perception
in Edmund Husserl's work**

V Praze, 2017

Vedoucí práce: Mgr. et Mgr. Lea Takács, PhD.

Za cenné rady a kritiku děkuji vedoucí práce dr. Lee Takács a konzultantovi dr. Hynku Janouškovi.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 26.7.2017

.....

Lukáš Kutil

Abstrakt:

Literárně-přehledová část práce představuje fenomenologické analýzy vnímání v díle Edmunda Husserla, přičemž se opírá o klíčové Husserlovy texty pojednávající o této problematice, zejména o *V. Logické zkoumání* (2012), *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filozofii I* (2004) a přednášky *Věc a prostor* (1997). V práci jsou nejprve vyjasněny základní principy Husserlovy fenomenologické metody, neboť tyto principy zároveň určují rámec jeho teorie vnímání. Fenomenologie je představena jako metoda obratu k subjektivitě a jsou objasněny základní pojmy Husserlova přístupu k jevení: prožívání, reflexe, fenomenologická epoché a redukce, transcendentální vědomí a eidetická redukce. Samotný rozbor vnímání je vzhledem k rozsahovým možnostem práce omezen na analýzy, které Husserl představuje v rámci tzv. „statické fenomenologie“, a analýzy „genetických“ souvislostí vnímání jsou zmíněny pouze okrajově a pouze v kontextu, kde je to nezbytné (časová dimenze vnímání). Pozornost je tedy věnována především strukturálnímu rozboru procesu jevení reálných věcí. Ve výzkumné části je navržen kognitivně-psychologický experiment, který sleduje empirické okolnosti Husserlem popsaného procesu syntézy identifikace v průběhu konstituce časoprostorové předmětnosti ve vědomí. V kontrolovaných podmínkách jsou subjektům prezentovány různé smyslové podněty, přičemž se u pokusných osob sledují změny (a jejich specifika) ve výkonu identifikace vnímaného předmětu.

Klíčová slova:

fenomenologie, vnímání, Edmund Husserl

Abstract:

The literary-summary section presents phenomenological analyses of perception in Edmund Husserl's work, with special emphasis on Husserl's most important works on the topic of perception, namely the *Fifth logical investigation* (2012), *Ideas pertaining to a pure phenomenology and phenomenological philosophy I* (2004) and the lectures on *Thing and space* (1997). At the beginning, the basic principles of Husserl's phenomenological method are explained, for those are fundamentally determinative for the understanding Husserl's approach to perception. Husserl's view of the process of constitution of material nature is clarified in terms of reflexion, phenomenological epoché and reduction, transcendental consciousness and eidetic reduction. The very analyses of perception are then presented within the framework of Husserl's „static“ idea of phenomenology, referring to structural analyses of consciousness, while the „genetic-phenomenological“ context of perception is intentionally sidelined, becoming thematic later in the text solely for the purpose of explanation of Husserl's idea of the temporal dimension of perception. In the empirical section of this thesis a cognitive-psychological research is proposed, where the synthetic process of identification, as described by Husserl, is studied in an experimental situation.

Keywords:

phenomenology, perception, Edmund Husserl

Obsah

Úvod.....	7
1. Nástin Husserlový filozofie	8
1.1. Motivace klasické fenomenologie	8
1.2. Vymezení fenomenologie jako vědy	12
1.3. Význam fenomenologie pro psychologii	15
2. Obecné struktury vědomí	17
2.1. Jednota	17
2.2. Intencionalita	18
3. Specifické struktury vnímání	24
3.1. Látka a forma	24
3.2. Způsob danosti časoprostorové předmětnosti ve vědomí	25
3.3. Horizont vnímání	27
4. Návrh empirického výzkumu.....	32
4.1. Metodika	33
4.2. Statistická analýza.....	35
4.3. Diskuze	36
Závěr	38
Seznam použité literatury	39
Přílohy.....	42

Úvod

Fenomenologie je často chápána v posunutém významu. Nauka, která od začátku pretendovala na to, být přísnou vědou o subjektivních předpokladech poznání, bývá nezdávka interpretována jako subjektivizující přístup ve vědách o člověku, příp. jako zdržení se osobních předsudků nebo jako pokus o návrat „pohledu první osoby“ do vědy s převládajícím hlasem objektivismu. Těžko fenomenologii popsat více zavádějícím způsobem. Její zakladatel Edmund Husserl skutečně provádí tzv. „obrat k subjektivitě“, nicméně v tomto obratu Husserl nachází cestu k pojetí subjektu přísně vědeckým způsobem, který (podle jeho názoru) nemá co do radikality odmítnutí nezkoumaných předsudků v dějinách filozofie vědomí obdoby, a díky kterému bude možno vědecké poznání významným způsobem obohatit a posunout kupředu. V žádném případě nelze hovořit o relativizujících tendencích, které by snad Husserl do filozofie a vědy zamýšlel infiltrovat.

Jistá obdoba zavádějícího chápání fenomenologie je bohužel přítomna i v dnešní psychologii. Tato práce, která si klade za cíl především představit Husserlovu teorii vnímání, tak zároveň nastiňuje i ideu fenomenologie jako takové, její místo ve vědeckém poznání a význam fenomenologie pro psychologii.

Přestože by bylo možné uvažovat o fenomenologicky orientovaných autorech, kteří jsou pro psychologii vnímání zajímavější – např. M. Merleau-Ponty, E. Lévinas nebo R. Barbaras – pro záměr této práce se zdálo nejvhodnější tematizovat dílo E. Husserla. Jednak z toho důvodu, že Husserlovy myšlenky v podstatě určují základní rámec fenomenologického přístupu k vnímání, a zároveň proto, že práce zaměřená na pohusserlovské autory by musela předpokládat obeznámenost s Husserlovými myšlenkami, neboť tito autoři z velké části představují vlastní projekty v kritické debatě s Husserlovými východisky i závěry. Husserl se tak nabízel jako vhodný představitel fenomenologického myšlení, jehož názory navíc nejsou zasazeny do kontextu pozdějších fenomenologických debat tak zásadním způsobem, že představit je mimo tento kontext by bylo nemožné.

1. Nástin Husserlovy filozofie

1.1. Motivace klasické fenomenologie

Věci objektivního světa, se kterými denně manipulujeme, o kterých přemýšlíme, umělecky je tematizujeme a vědecky zkoumáme, jsou tu pro nás vždy takřikajíc připraveny. Z praktického hlediska k nim stačí natáhnout ruku, z teoretického hlediska předměty poznání více nebo méně úspěšně postihujeme našimi kognitivními procesy. Tyto teze zhruba shrnují, co Husserl nazývá (2004a) *přirozeným postojem* (*Natureinstellung*). Pro člověka v přirozeném postoji je typické rozumět světu jako univerzu samostatně existujících, objektivních jsoacen.

Husserl ovšem upozorňuje (2004a), že člověk se v přirozeném postoji nenachází pouze ve své každodennosti, ale i tehdy, když vědecky zkoumá – objektivní věda rovněž operuje na půdě přirozeného postoje. Vědec ovšem nemá potřebu předpoklad existence objektivního světa zpochybňovat nebo přehodnocovat; nepátrá po tom, jak je možné, že je tu pro něj vždy již předem připravený svět existujících věcí, které může zkoumat (Derrida, 2003), a místo toho považuje existenci objektivní reality za samozřejmou, neproblematickou. Ideu vědy vybudovanou na základech přirozeného postoje je v tomto ohledu možné kritizovat pro její jednostranné zaměření. Do oblasti zájmu vědce se dostávají pouze výsledky poznání, čili „co“ (*quid*) poznáváme: přírodní jsoacna, matematické axiomy aj. Přehlíží se při tom samotné předpoklady těchto výkonů, čili „jak“ (*quo*) se k (pro vědce vždy již výchozím) poznatkům dochází: jak to, že lze myslet určité přírodní jsoacno, matematický axiom aj. „Naivní a vědecké myšlení“ se nezajímá o poznání jako takové, což by obnášelo i tematizaci poznávacího procesu, ale „jen o jeho výsledek“ (Lévinas, 2010).

Ve svém projektu *transcendentální fenomenologie* (1972) Husserl upozorňuje právě na tuto oblast, která je opomíjena v důsledku objektivistického zaměření vědy. Jak Husserl poznamenává (2015), poznání objektu se vždy odehrává ‚ve‘ vědomí určitého člověka, tedy na subjektivní půdě: pokud se něco ukazuje (například strom ve smyslovém poznání), ukazuje se to vždy někomu – nikdy anonymně, resp. „[...] jev *eo ipso* předpokládá hledisko Já“ (Husserl, 2005). Z toho důvodu je vědomí postaveno do středu zájmu Husserlem proponované filozofie, a to jakožto dimenze, ve které subjekt dospívá k poznání objektu. Vzápětí však musíme dodat, že vědomí, jak je pojato v přírodních vědách¹, není podle Husserla (2004a) adekvátním

¹ Vědomí ve vědeckém (psychologickém) pojetí je mentální život konkrétního psychofyzického subjektu, který je součástí empirické reality, což je ovšem pojetí objektivistické a nepůvodní.

výrazem originální subjektivní zkušenosti, a proto je třeba k této dimenzi přistoupit novým, radikálně odlišným a bezpředsudečným způsobem.

„Zpět k věcem samým!“

Otázka po principech poznávacích procesů vědomí tedy v první řadě předpokládá opuštění předsudků přirozeného postoje a zaujetí odlišného, adekvátnějšího teoretického stanoviska, ve kterém bude možno k původní vědomé zkušenosti přistupovat nezaujatě (Moran, 2008). Ruku v ruce s opuštěním přirozeného postoje jde také opuštění naivní představy, že objektivita už před námi vždy stojí jako něco hotového a samozřejmého; Husserl místo toho navrhuje (1972) uvažovat o objektivitě jako o bytí, které svůj smysl odhaluje postupně během procesu poznávání (oněch domněle sama o sobě existujících) jsoucenc. V tomto smyslu Husserl zároveň rozvrhuje své vlastní východisko, které nepodléhá předsudečným představám naivního a vědeckého myšlení. Zjevování světa (*fenomenalizaci*) podle Husserla (2011) není možné chápat jako sekundární proces (ve vědomí subjektu se ukazuje svět, který už předtím existoval jako takový), je třeba chápat je jako primární proces² (zjevování světa zároveň obnáší projasňování smyslu světské objektivit). Subjektivita v Husserlově pojetí tedy v logickém smyslu (nikoliv v čase) předchází objektivitu, protože umožňuje její nabývání smyslu a platnosti (*konstituci*), čímž zároveň představuje podmínku možnosti smysluplné řeči o objektivním světě. Význam objektivit je tedy závislý na aktivitě subjektu.

Husserl toto stanovisko nazývá *epoché* (2004a) a považuje je, na rozdíl od přirozeného postoje, za adekvátní teoretické východisko pro studium vědomé zkušenosti v její původní „podobě“ (danosti). Slovo *epoché* znamená ve filozofické tradici skepticismu „zdržení se“, v moderní fenomenologii se potom jedná o záměrné opuštění postoje ke světu jako k univerzu jsoucenc, která „přetrvávají v sobě samých“ (Barbaras, 2006), takže když je poznáváme, poznáváme již předem hotové věci. Opouštíme-li předsudečný přirozený postoj a zaujímáme namísto něho stanovisko *epoché*, vyřazujeme podle Husserla (2004a) „generální tezi světa z platnosti“, neboli svět jako samozřejmě existující dáváme do „závorek“ (2004a) a nadále o něm neuvažujeme mimo kontext konstituující aktivity subjektu.

„Je-li nějaká idea fenomenologie, která byla uvedena do světa Edmundem Husserlem a není závislá na tom, zda přijmeme konkrétní Husserlovy teze, mohli bychom ji vyjádřit slovy: zjevování je primárním dějem. Není to proces, v němž by se to, co již jest, až

² Husserlova pozice je idealistická.

takřikajíc druhotně dávalo najevo, nýbrž pokud lze mluvit o bytí, nemůžeme je oddělit od zjevování.“ (Čapek, 2012)

Epoché je základní fenomenologická metoda. Husserl ale představuje (2004a) ještě jednu metodu sestupu k původní zkušenosti, *fenomenologickou redukci* neboli převedení přirozeně chápaného předmětu na původní subjektivní zkušenost s fenomenalizací toho předmětu (Moran & Cohen, 2013). Například o vnímaném stromu, o kterém přirozeně víme, že je to reálný předmět, nachází se několik metrů před námi, je opadaný atd., fenomenologická redukce odhaluje, že když jsme s ním vcházeli v obeznámenost³, tak měl podobu uplývajícího proudu vědomého prožívání nejrozličnějších jevů, s jejichž pomocí se konstitovala jak jeho objektivita, tak i jeho vlastnosti jako vzdálenost a opadanost. Ve fenomenologickém výzkumu nás na redukovaném vědomí zajímají různé způsoby sebe prezentace předmětu a jeho předmětných kvalit (tvarů, barev, opadanosti aj.), které nám ohlašují reálnou přítomnost určitého identického jsoucna, k němuž se všechny způsoby jeho sebe prezentace průběžně vztahují. To nám umožní zajímat se o samotný proces jevení, který byl v přirozeném postoji netematický. Proud vědomí, v němž strom se strom jak předmět tohoto vědomí postupně konstituuje, je tzv. „fenomenologické reziduum“ (Husserl, 2015), které podle Husserla představuje půdu, která zakládá platnost předvědecké a vědecké objektivity.

Nyní by mělo být zřejmé, v jakém smyslu se fenomenologie prezentuje jako metoda obratu k subjektivitě. Fenomenologie se nezajímá o předměty jako o předem samozřejmě existující jsoucna (což je úkolem objektivní vědy), ale zajímá se o způsob, jakým se tyto předměty ukazují ve vědomí. Fenomenologický výzkum je možno chápat jako „nepřirozené“ odvracení pohledu od hotového, prostě existujícího světa ve snaze o zachycení konstitutivního procesu, díky němuž svět svůj smysl („prostě existující“) získal. Jde o přesměrování pozornosti od výsledku k procesu.

„Je-li pro Husserla světské jsoucno konstituováno transcendentální subjektivitou, která sebe sama zapomíná, protože vědomí je v přirozeném postoji upřeno na konstituované předmětné jsoucno, a ne na fungující konstituující akty vědomí a jejich předpoklady, je fenomenologický výzkum zaměřen právě na fungující předpoklady a výkony této konstituce, což vyžaduje obrat k tomu, co aktuální vědomí jako zpředměťující apercpci jsoucího

³ Ve smyslu logického předcházení, nikoliv časového. Zjevování i (přirozený) výklad světa probíhají současně.

předchází, sestup k tomu, co je svým způsobem před (předmětným, a tím pádem světským) bytím.“ (Novotný, 2010)

Na tomto místě je nutné zmínit, že redukce je změnou pojetí či postoje. Vědomí zůstává jedno a totéž, fenomenologicky očištěné neboli *transcendentální* vědomí⁴ není žádným dalším, numericky odlišným vědomím, které by existovalo vedle vědomí reálného. O žádném ‚zdvojování‘ v ontologickém smyslu, které by snad doprovázelo fenomenologickou redukci, nemůže být řeč – ale jak Husserl zdůrazňuje (2004a), změnou postoje ani nic neztrácíme. Před redukcí i po ní máme před sebou z obsahového hlediska pořád totéž, mění se jen prisma, kterým se na to díváme.

Obsahy transcendentálního vědomí jsou fenomenologicky „očištěné“ v tom smyslu, že pokud na ně subjekt reflektuje, tak v této reflexi „klade vědomí a nic než vědomí“ (Husserl, 1977), což znamená, že fenomenologická reflexe jako akt pojetí je prost objektivujících apercepcí, které doprovázejí poznání probíhající v přirozeném postoji. Fenomenologický postoj tak v logickém smyslu předchází přirozenému výkladu fenomenálního pole jako manifestace objektivit (fyzické, psychické či ideální) – fáze transcendentální konstituce objektivit je fází bytí před-fyzicky-světského i před-psychologicky-osobního, před-empirického a také před-vědeckého (resp. před-teoretického). Vědomí ještě nedospívá k „pobývání u věcí“ (Heidegger, 2013), protože tyto věci zde teprve nabývají svého smyslu a platnosti. Principy transcendentální konstituce jsou posledním pramenem platnosti poznání, protože se samy dále neodůvodňují v žádné aktivitě operující za nimi, například v Boží milosti (*gratia*) – výkonem transcendentálního vědomí tak není pouze konstituce objektivního světa, ale též konstituce subjektivity jakožto sféry empirického (psychologického) subjektu. Půda fenomenologicky očištěné zkušenosti tak zaujímá v Husserlově teorii roli karteziánského počátku pro odůvodnění platnosti poznání.

V neposlední řadě musíme ještě upozornit, že sféra transcendentálního vědomí je sférou *zkušenostní*. Husserl oceňuje empiristickou maximu odůvodnění poznatků ve zkušenosti, která zamezuje spekulaci ve vědě. Zároveň ale nesouhlasí s tím, že jediným pramenem zkušenosti je smyslové poznání, a odvolává se také na reflexivní zkušenost, což mu dovoluje zahrnout (2004b) mezi vědy v širokém smyslu empirické (tj. vědy, které se odvolávají na zkušenostně

⁴ Slovo „transcendentální“ Husserl nepoužívá v Kantově smyslu, ale ve vlastním smyslu fenomenologicky redukováného vědomí.

vykazatelné danosti) i fenomenologii. Fenomenologické analýzy probíhají výhradně na základě reflexivně vykazatelných obsahů vědomí, v žádném případě to nejsou spekulativní konstrukce.

1.2. Vymezení fenomenologie jako vědy

Fenomenologie je věda o transcendentálním, tj. redukovaném, čistém neboli absolutním vědomí (Husserl, 2004a). Základní metodologické pilíře, epoché a redukce, byly již představeny. Dále bude potřeba objasnit Husserlovy pojmy prožívání, reflexe a metodu eidetické redukce, abychom pochopili, jak a k čemu konkrétně fenomenologické analýzy směřují.

Reflexivní metoda

Jevení je v Husserlově pojetí vlastní určitá forma před-reflexivního sebevědomí čili inherentního vědomí sebe sama - jevení probíhá na vědomé úrovni (Husserl, 2010), je implicitně *prožíváno*. Samo se nicméně nejeví. Jeví se explicitní předmět vědomého prožívání (to je například vnímaný vrabec; podrobnější rozlišení prožitku a předmětu vědomí bude tématem kapitoly 2.2), a ten zase není jakožto předmět prožíván (Husserl, 2011). Jevení je tedy prožíváno, ale nejeví se, zatímco předmět se jeví, ale není prožíván.

Chceme-li učinit samo jevení předmětem pro vědomí, musíme na ně obrátit *reflexivní* pohled. Reflexe je v Husserlově pojetí záměrně vyvolaný akt zaměřené pozornosti, který dovoluje tematizovat původně netematické prožitky. Analogicky k vnějšímu vnímání, které s postupujícím časem může přivádět předměty vnímání ke stále plnější danosti (pozoruji obraz a postupně si všímám dosud opomíjených detailů), tak i v reflexivním pohledu můžeme dospívat ke stále jasnější představě o reflektovaném prožitku.

Fenomenologie jako apriorní věda o vědomí

Nicméně fenomenologická reflexe na prožitky čistého vědomí není a ani nemůže být sběrem empirických dat o prožívání, jak je tomu například v introspektivní psychologii, která probíhá v přirozeném postoji. Úkolem fenomenologie je zachytit obecné, univerzálně platné struktury vědomí. V poli zájmu fenomenologa se například rýsuje otázka po podstatné struktuře (*Wesen*) psychického aktu vzpomínání – co to je, jakými deskriptivními určeními se vyznačuje, čím se liší od fantazie a co má naopak společného s vnímáním. Aby bylo možno obecnou, neměnnou (invariantní) strukturu určitého typu vědomí zaznamenat, nejprve je nutné uchopit aktuální případ vzpomínání, se kterým se reflektující filozof potýká, specifickým způsobem. Zde

Husserl hovoří o metodě *eidetické redukce*, která umožňuje nahlížet jednotlivý jev jako jednu z možných variant zkoumaného typu vědomí. Například vědomá aktivita vzpomínání je ve své podstatě totožná v různých případech vzpomínání: na základní školu, kamaráda, oblíbenou knihu aj. (Husserl, 2004a). Všechny jednotlivé varianty v sobě nesou totožnou obecnou strukturu (*eidos*), kterou lze podle Husserla eventuálně nahlédnout; tomu Husserl říká (2004a) „názor podstaty“ (*Wesensschau*). Stejně jako je možné reflexivně sledovat jednotlivé prožitky vědomí, lze podle Husserla nahlížet i jeho obecné struktury⁵. Vyčerpávající deskripce obecné struktury jevu, tedy *eidetická analýza*, která objasní smysl/platnost zkoumané struktury vědomí (čímž vymezí rozsah pojmu tak, aby postihoval určitou oblast čistého vědomí), je výsledkem fenomenologického výzkumu.

Zájem fenomenologie o podstatné struktury jevů ustavuje fenomenologii jako *eidetickou vědu*. Vědy o podstatách stojí v opozici vůči vědám o faktech, mezi něž patří například disciplíny přírodní vědy – ty aposteriorně indukují hypotetické teze, například „empirická evidence naznačuje, že všechny labutě jsou bílé“, což jsou teze s pravděpodobnostní povahou, které jsou na základě budoucího pozorování z principu falzifikovatelné. Ne tak vědy eidetické. Tyto nauky naopak dospívají k *apriorním zákonům*, založeným ve vzhledu do podstaty jevu, čímž odkrývají ideální podmínky možnosti, které platí pro každý reálný předmět určité kategorie. Příkladem apriorního poznatku je teze „pouze rozlehlá jsoucna jsou nositeli barvy (takže labuť může být bílá, číslo pět nikoliv)“. Husserl vyjasňuje (2004a) eidetickou povahu fenomenologie na příkladu matematických věd, přičemž hovoří o jejich roli ve fyzice. Jako příklad udává geometrii, která coby apriorní věda o struktuře rozlehlých předmětností zahrnuje různá definiční vymezení podmínek pro tělesa, která nazýváme oválnými, krychlovými etc. Pozorování reálných těles ovšem nemá na geometrické pravdy určující vliv: idea krychle se nestává „krychlovitější“ tím, že bychom do geometrie přenášeli výsledky z empirických pozorování krychlových těles.

Podle Husserla není náhodou, že fyzika nebyla v době před G. Galileem považována za tak rigorózní vědu, neboť tehdy ještě neexistoval dostatečně efektivní způsob aplikace matematických zákonů na empirická pozorování přírody, který se objevil až s nástupem novověku (Husserl, 2004a). Husserl je dokonce toho názoru, že pouze takový výzkumný

⁵ Obecniny jsou v Husserlově pojetí platnými předměty názoru. Problematika názorů obecného je poměrně rozsáhlou (a často kritizovanou) oblastí Husserlovy filozofie, které zde nemůže být věnován prostor.

projekt, který disponuje metodami pro získávání apriorních i aposteriorních poznatků, se může zvát pravou vědou (Husserl, 2004a).

Srovnání fenomenologie s matematikou je však třeba chápat jako ilustraci, ne jako ztotožňování. Ačkoliv jsou obě tyto vědy vědami eidetickými, existuje mezi nimi také podstatný rozdíl: v oblasti prožitků, což jsou nerozlehlá jsoucna (nelze je definovat na karteziánské soustavě souřadnic), není možné aplikovat matematické pole, stejně jako je aplikujeme v regionu přírodních jsoucen (která jsou rozlehlá), a tak deskriptivní určení jevů mohou být vyjádřena pouze pojmy, nikoliv však čísla. V důsledku toho⁶ fenomenologické deskripce nedosahují exaktní povahy matematických formulí.

Co se revidovatelnosti deskriptivně-fenomenologických analýz týče, nejsou sice ověřitelné stejným způsobem jako poznatky přírodních věd, které své teze neustále zpřesňují na základě nových pozorování. Nicméně fenomenologická teorie se stejně jako ta přírodovědecká zakládá výhradně na zkušenosti, a v důsledku toho jsou fenomenologické poznatky vždy znovu vykazatelné ve vědomí různých badatelů, takže v žádném případě nejsou soukromé či pouze „subjektivní“. Stejným způsobem, tzv. *intersubjektivní verifikovatelností*, se ověřují poznatky např. ve zmíněných matematických vědách. Ve fenomenologii je vždy otevřen prostor pro revizi ve smyslu přiléhavější a přesnější konceptualizace již dříve zkoumané struktury vědomí, případně vhodnějšího zachycení vztahu mezi více strukturami a jejich místa v rámci celku vědomí. Není pravda, že by reflexivní nauka byla snůškou privátních záznamů o prožívání – je to kolektivní snažení⁷, stejně jako objektivní věda, a stejně jako objektivní věda se i fenomenologie neustále se vyvíjí, pouze jiným způsobem.

„Vše, oč (fenomenologicky postupujícímu) filozofovi běží, třeba vykázat věcně. Zkušenost o věcech je zákonitá, strukturovaná. O každé artikulaci této zkušenosti je možno a nutno se přesvědčovat závazným způsobem. Každý může revidovat to, nač filozof pretenduje. Stejně jako ve vědě. Každý poznatek je kontrolovatelný, revidovatelný. Filozofie není doménou

⁶ Argumentace souvisí s Husserlovou analýzou pojmu jako takového. Pojem je podle Husserla (na rozdíl od čísla) obecnina nikoliv nezávislá na historickém kontextu, jejíž objektivní význam se neustále mění (Husserl, 2009b). Za připomenutí stojí, že Husserl byl vzděláním matematik.

⁷ Husserl dokonce doufal v transformaci filozofie do jednoho společného fenomenologického projektu. Práce budoucích filozofů by sestávala výhradně z fenomenologických analýz a reflexe na fenomenologickou filozofii. Z historického hlediska lze Husserlovo myšlení připomenout jako součást etapy hledání způsobů pojetí filozofie jako rigorózní vědy, jež se udála na přelomu 19. a 20. století. Husserl se zde ohlašuje jako žák svého učitele (Brentano, 2012).

hloubky, nýbrž doménou jasnosti, která se chce plně předložit našemu pohledu. Není to doména geniality, ale přísná věda. [...] Filozofie takto postupující je filozofie problematizující, a ne vystavující určité dogmatické teze. Chce být tak kritická, jak je kritická věda. Každý krok je kontrolovatelný, vyzývající ke kontrole.“ (Patočka, 2003)

1.3. Význam fenomenologie pro psychologii

Husserl považoval psychologii, která převládala na počátku minulého století, za vědu postrádající vlastní eidetiku (2013). Psychologie nedisponuje pevným apriorním vymezením zkoumaných jevů – její pojmy bývají určeny operacionálně, což je ovšem definice aposteriorní a tedy hypotetická. V psychologické vědě chybí jednotný teoretický rámec, který by vycházel z obeznámenosti se strukturou vědomí jako celku a možnými variacemi psychické aktivity.

Předmětný zájem tehdejší psychologie i fenomenologie byl totožný: vědomí. Nabízela se tudíž otázka, jakým způsobem je možno využít fenomenologii, která se liší od psychologie přístupem, metodami i možnostmi, jako pomocnou disciplínu s ohledem na zaplnění ‚slepého místa‘, které v psychologii vzniklo v důsledku její objektivistické orientace. A opravdu, ačkoliv původní záměr transcendentální fenomenologie byla formulace bezpředsudečné teorie poznání, která vyjasní platnost předvědecké a vědecké objektivity, fenomenologická metoda zároveň představuje i postup, během kterého objevujeme třídy (druhy) vědomých aktů. Ty mohou být následně pojaty jako systém deskriptivně-psychologických poznatků, čímž stanou v roli apriorní psychologické vědy o čistě mentálních zákonitostech. V tomto smyslu Husserl rozvrhuje projekt *fenomenologické psychologie* (1977) a upozorňuje, že „každá analýza nebo teorie v rámci transcendentální fenomenologie – včetně [...] teorie transcendentální konstituce objektivního světa – může být chápána i jako teorie v rámci přirozeného světa (empirické reality), vzdáme-li se transcendentálního postoje“ (Husserl, 1968).

Za vágnost psychologického pojmosloví byl podle Husserla zodpovědný atomistický přístup k vědomí (Husserl, 2013), který tehdy přežíval⁸ jako součást dědictví filozofie empirismu (v jeho pozitivistické obrodě). Husserl upozorňuje (1972), že teorie asociace elementů vědomí do složitějších celků z principu nemůže dát vzniknout teorii o celkové struktuře vědomí⁹, přestože právě tímto způsobem vybudovaná teorie vědomí, jak je představena v dílech empiristů, se objevuje jako (implicitní) víra přírodovědecky postupujících psychologů. Na tento paradox v rozvrhu přírodovědecké psychologie kromě Husserla

⁸ Hovoříme o době před nástupem *Gestalttheorie*.

⁹ Husserlova argumentace proti atomismu bude představena v příští kapitole (2.1).

upozorňoval například J-P. Sartre (2006); psychologie, která přistupuje k vědomí jako k agregátu elementů spojených do celku, je odsouzena ulpívat na specifických teoriích o domněle autonomních částech vědomí. Čistě psychologické analýzy ve fenomenologickém smyslu naproti tomu nabízejí psychologickému výzkumu rámec uvažování o pozorovaných empirických datech jako o faktuálních výskytech určitých apriorně vymezených psychických struktur, které zapadají do kontextu vědomí ve smyslu původně soudržné jednoty, a která tím pádem nabývají smyslu pouze v kontextu této původní jednoty. Význam fenomenologie pro psychologii je tedy takový, že fenomenologie nabízí jednotný teoretický rámec uvažování o vědomí, který striktně přírodovědecky orientovaná psychologie postrádá.

„Při popisování používáme slova vnímání, vzpomínka, fantazijní představa, výpověď atd. [...] Je dostačující používat tato slova v populárním, vágním, zcela chaotickém smyslu, jehož nabyly v průběhu ‚dějin‘ vědomí, aniž víme jak? [...] Vágní pojmy jsou právě vágní a kvůli tomuto svému charakteru zjevně nevědecké [...] Ale může vznášet nároky na ‚exaktnost‘ taková psychologie, která nechává pojmy určující její objekty bez vědecké fixace, bez metodického zpracování? Pochopitelně právě tak málo jako fyzika, která by se spokojila s každodenními pojmy těžké, teplé, hmota atd. [...] Kde v ‚exaktní‘ psychologii se uskutečnila tato metodická práce? V ohromné literatuře po tom pátráme marně.“
(Husserl, 2013)

Psychologovi, který zamýšlí zkoumat nějaký mentální jev – řekněme emoci hněvu – dovoluje obeznámenost s podstatnou strukturou vědomí hněvu navrhnout výzkumný design takovým způsobem, aby spolehlivě postihoval zmíněný afekt a ne jiný, a aby jej tematizoval ve stejných hranicích, ve kterých jej budou tematizovat také další výzkumy. Jednotná teorie vědomí by měla v psychologii zabránit jednak výzkumům dvou různých psychických jevů pod stejnými jmény; dále výzkumům stejných jevů pod různými názvy; a konečně výzkumům částečně rozdílných jevů pod stejnými jmény, tedy takových jevů, které se překrývají do určité míry, ale ne zcela. Zejména poslední případ bývá častým důsledkem absence apriorních vymezení v psychologii a bohužel také problematizuje možnost vztažení různých empirických zjištění k jednomu tématu.

2. Obecné struktury vědomí

2.1. Jednota

Jednota je původní způsob, jakým se vědomí ve fenomenologické reflexi ukazuje. Když reflektujeme na určitou část této jednoty (například na aktuální vjem nějakého zvuku), vzápětí na základě ostrého kontrastu s podobou před-reflexivního stavu vědomí zjistíme, že tato část se stala samostatným předmětem pro reflexi, zatímco předreflexivně jím nebyla. Spolu s ostatními prožitky tvořila celek, v jehož kontextu jednotlivé prožitky znamenají nesamostatné momenty. Pokud reflexi přerušíme, opět se vrátíme do původního stavu, kdy vědomí vykazuje jednotnou strukturu. Jednota vědomí je výsledkem *syntetické funkce* vědomí (Husserl, 2004a), kterou Husserl chápe jako základní konstitutivní výkon vědomí. Syntéza je na poli vědomí všudypřítomná a manifestuje se v různých formách (zejména jako vnitřní časové vědomí nebo identita vnímaného předmětu). Dodatečná pozornost jí bude věnována později v textu (viz 3.3., Identifikační syntéza), nyní je pro nás důležité, že s ohledem na syntetickou jednotu jakožto původní uspořádání prožívání se během reflexivních analýz postupuje takzvaně ‚shora dolů‘, od komplexních celků vědomí k primitivnějším.

První ucelená jednota v oblasti vědomí je vědomí samo; různé prožitky, které jsou pro ni konstitutivní a které dodatečně odhalujeme v reflexi na původní jednotu vědomí, jsou tomuto prvnímu celku podřazeny; momenty těchto prožitků jsou zase podřazené jim; ještě níž se nacházejí části momentů prožitků; potom části těchto částí atd. Pokud lze hovořit o ‚elementech‘ vědomí, pak pouze v tom smyslu, že ‚elementy‘ jsou nedělitelné celky, které nacházíme na poslední úrovni analýzy, neboť v rámci těchto celků se už nevyskytují podstatné rozdíly, které by bylo možné rozlišit.

Vzhledem k tomu, že nižší celky vědomí se objevují až druhotně, v reflexi – *nota bene* jako nesamostatné momenty komplexnějších celků – můžeme konstatovat, že části vědomí jsou závislé na celcích (Janoušek, 2009). Fenomenologická mereologie¹⁰ tak představuje opačné chápání vztahu částí a celků na poli vědomí oproti atomistickému přístupu. Atomistický senzualismus postupuje ‚odspoda nahoru‘, když postuluje primát elementů vědomí, jež se asociačními zákony spojují ve složitější celky, a definuje tak celky jako závislé na částech. Z fenomenologického hlediska je třeba atomistický postulát odmítnout jako zkušenostně neprokazatelný.

¹⁰ Nauka o vztahu částí a celků.

2.2. Intencionalita

Když Husserl tvrdí, že v oblasti jednotlivých vědomých aktů je „první všeobecností popisu rozlišení mezi cogito a cogitatum“ (1968), upozorňuje tak na „triviální fenomenologickou skutečnost“ (2004a), že existuje rozdíl mezi vnímaným předmětem a samotným vnímáním předmětu, a že je třeba tyto dvě třídy vědomých daností rozlišovat. Na jedné straně se v reflexi např. na vnímání letícího vrabce nachází samotný vrabec, tedy objekt, který se nám ukazuje. To je cogitatum, předmět vědomí, pro který Husserl zavádí fenomenologický termín *noema*. O předmětu vědomí bychom běžně řekli, že je vnímáme, myslíme, cítíme atd. Kromě toho se ale v reflexi nachází i samotný prožitek jevení vrabce, cogito, vědomý proces, který Husserl označuje jako *noesis*. Noesis je vnímání, myšlení, cítění samo. Noesis se stává tematickou pouze v reflexivním odvrácení pohledu od noematu, které naopak představuje v metodice fenomenologického výzkumu jakýsi výchozí bod, protože vnímaná věc (a nikoliv vnímání té věci) je původním, běžným předmětem pozornosti. Husserlem zaznamenané analýzy vědomí vždy probíhají s ohledem na tuto dvoustránkovitou povahu vědomí. Husserl rozlišuje analýzy noetické, které postihují subjektivní, prožitkovou stranu, a analýzy noematické, které postihují výkony konstitutivní aktivity, jak jsou dány v rámci redukováného vědomí.

Noema

Noema je ve vědomí přítomno jako předmětný pól prožívání. Zůstává identické, zatímco jednotlivé prožitky se mění, takže letící vrabec jako identický předmět všech neustále se vynořujících a zase odcházejících vědomých způsobů danosti vrabce zůstává ve všech těchto jevech přítomen jako tentýž. Vrabec tedy musí být ve vztahu k vědomí v jistém smyslu *transcendentní* (Husserl, 2015), musí se nacházet mimo proud vědomého prožívání v přísném smyslu. Transcendenci předmětu ohlašuje také skutečnost, že předmětný smysl není obsažen v žádném z prožitků, které se k němu vztahují, ani v jejich syntetické jednotě: bytí vnímaného vrabce přesahuje veškerou vědomou zkušenost, ve které se objekt subjektu jeví, nicméně zároveň je na této zkušenosti závislé, neboť pouze během procesu jevení může vrabec jakožto předmětný pól jevení dospívat ke svému smyslu a platnosti, resp. s předmětným smyslem se seznamujeme pouze v procesu jevení předmětu. Možnost poznání smyslu konstituované věci se tím pádem odkazuje na pomyslný výčet jevů, které ve svém syntetickém spojení představovaly a stále představují určitý předmět, avšak zároveň se tato možnost zpětným pohledem na danosti procesu jevení nevyčerpává. Konstituovaný předmětný smysl se nemůže reflexivnímu fenomenologickému pohledu nikdy nabízet v plném rozsahu, nýbrž pouze do té míry, v níž byl dosud vymezen konstitutivní aktivitou vědomí. Podrobnosti konstituce

předmětného smyslu budou ozřejmeny později v textu, a to v kontextu vlastních analýz vnímání (viz 3.2., Způsob danosti časoprostorové předmětnosti ve vědomí).

Noesis

Noetické prožitky jsou naproti tomu ve vědomí obsaženy beze zbytku. Pokud na své prožívání obrátíme reflexivní pohled, nacházíme přesně to, co míníme pozorovat – prožitek v jeho aktuální přítomnosti a plnosti. Žádný dosud nepoznaný a na dodatečné určení čekající předmětný smysl se při pohledu na noesis neohlašuje. Husserl (2015) říká: „prožitky v reflexi jsou dány jako ony samy, jsou *samodány (selbstgegeben)*“, a následně používá termínu samodanosti pro vymezení pole *imanentních* obsahů vědomí, čili vědomých daností v přísném smyslu, které náleží vědomí jako jeho skutečné (*reelné*) momenty. Tímto způsobem Husserl kontrastuje reelné obsahy vědomí ve smyslu prožitků s jeho ireelným obsahem, kterým je noema.

Rozdíl mezi realitou a vědomím je tak z fenomenologického hlediska rozdílem „vůbec nejdůležitějším, jaký existuje“ (Husserl, 2004a). Být ve smyslu předmětu pro vědomí – noematický způsob bytí – a být ve smyslu prožitku vědomí – noetický způsob bytí – jsou dva naprosto odlišné způsoby existence vědomých daností; na jedné straně hovoříme o transcendentní povaze bytí a principiálně neúplné danosti tohoto stavu, na druhé straně o imanentní povaze bytí (ve smyslu samodanosti) a ‚neskrytosti‘ smyslu, který se reflexivnímu pohledu dává v plné míře.

Objektivující výkon vědomí

Husserl dále hovoří o vztahu jevení a jevícího se předmětu jako o „absolutní korelaci subjektivity a objektivit“ (2004a). Obě strany vědomého vztahu, prožitek i předmět, představují protilehlé póly v rámci *intencionální* struktury vědomí. Každé intencionálně strukturované vědomí je vědomím něčeho, je zaměřeno na nějakou věc, neboli výkonem intencionální aktivity je „zpředmětnění“ jevu, konstituce předmětného smyslu na základě jevení.

Přesněji nazývá Husserl intencionalitu ve zmíněném smyslu vztahu subjektu k objektu „příčnou intencionalitou“ a rozlišuje ji od „podélného“ intencionálního zaměření na oblast temporální dimenze prožívání (Husserl, 1996). Podélnou intencionalitou se budeme zabývat později (viz 3.3., Horizont vnímání). Objektivující schopnost vědomí plní v Husserlově filozofickém rozvrhu mimo jiné úlohu odpovědi na tradiční otázku teorie poznání, jakým způsobem může poznání postihovat poznávané. Teorie intencionální struktury vědomí

zachycuje proces, v němž vědomí vystupuje ze sféry privátního prožívání (imanence) do externího světa objektivních jsoucn (světa transcendencí). Subjekt si vypůjčuje a na určitou dobu „přidrží“ předmětné jsoucno (Husserl, 2015), které mu přísně vzato nenáleží, takže toto jsoucno lze v celku vědomí (ve smyslu prožívání) chápat jako určitou „odchylku“ (Novotný, 2010). Husserl se touto cestou na jedné straně vyhýbá možnému nařčení ze solipsistických důsledků, do kterých by filozofie vědomí, vysvětlující možnost poznání z hlediska subjektu („přístup k bytí skrze cogito“), mohla jinak ústít (Moran, 2008). Teorie subjektivní konstituce objektivní jako něčeho přesahujícího původní konstitutivní sféru vědomí je ale také klíčovým argumentem v rámci Husserlovy kritiky logického psychologismu, který představuje dnes již historický pokus o redukci logiky na psychologii¹¹. Pro pochopení fenomenologického přístupu k vnímání je pro nás důležité, že subjekt poznání se v Husserlově pojetí neuzavírá do sebe, ale naopak se otevírá světu, „pobývá mimo sebe, u věcí“ (Sartre, 2006), a toto pobývání „za vlastními hranicemi“ zároveň představuje základní princip kontaktu člověka se světem prostřednictvím vnímání (resp. kontaktu poznávajícího vědomí s poznávanou realitou).

„Je [...] jednou z velkých zásluh fenomenologie, že skoncovala s egocentrickým predikamentem, že nabourala karteziánskou doktrínu. Fenomenologie ukazuje, že mysl je věc veřejná, že vykonává akty a ukazuje se venku, nejen uvnitř svých vlastních mantinelů. Všechno je venku.“ (Sokolowski, 2012)

Intencionální vztah k předmětu může být strukturován velmi odlišnými způsoby. Rozmanitost našeho „pobývání u věcí“ zahrnuje nejen modifikace vědomí ve smyslu imaginace, vnímání, vzpomínání etc., ale také postoje, které k věcem zaujímáme, a to jak prostřednictvím souzení, tak i emocionálního zalíbení nebo volní aktivity. Husserl podstatné rozdíly mezi rozmanitými způsoby vztažení vědomí k předmětu deskriptivně vymezuje za pomoci termínů *kvality* a *matérie* aktu.

¹¹ V obecnějším smyslu chápeme pod psychologismem jakýkoliv pokus redukce určitého regionu jsoucn na oblast psychologického prožívání. Psychologizující tendence byly přítomny v teologii a mystice, právu, etice, estetice a v souvislosti s logikou dokonce i v matematice. Kritické polemice s logickým psychologismem se Husserl věnoval zejména v rané fázi svého filozofického působení (Husserl, 2009a).

Kvalita aktu

Pojmem kvalita aktu Husserl označuje tu složku aktu, která zodpovídá za postoj, který zaujímáme k existenci míněného předmětu, bez ohledu na jeho předmětný smysl. Tentýž intencionální předmět, míněný v totožném smyslu, může být míněn různými způsoby (Husserl, 2011): například můžeme věřit, že sousedův pes, kterého právě vnímáme, reálně existuje. Situace ale může být i taková, že jsme psa pět let neviděli a nyní jsme si na něho vzpomněli, a tak máme oprávněné důvody pochybovat, zda ještě žije. Eventuálně můžeme tezi o jeho existenci přímo odmítat, například protože byl už před pěti lety dost starý, anebo ji můžeme učinit předmětem otázky, záhady (soused se odstěhoval) aj.

Z hlediska fenomenologie vnímání je pozoruhodné, že v Husserlově pojetí není tzv. zdržení se soudu o existenci předmětu (pouhá představa předmětu bez zaujetí postoje k povaze jeho bytí) původní modalitou kvalifikujícího (*kladoucího*) vědomí, ale až dodatečným aktem neutralizace původní víry, kterou je víra v existenci předmětu (tzv. *pra-doxa*). Jako původní modifikace kladoucího vědomí doprovází *pra-doxa* každé vnímající vědomí. Pokud jsem v kontaktu s nějakou věcí tím způsobem, že ji vnímám, většinou nemám důvod pochybovat o její existenci. Když nyní přestanu psát a začnu zachycovat v reflexi své prožívání, zjistím, že mám důvěru v existenci úplně všech vnímaných předmětů v mém zorném poli, a to i přesto, že většinu z nich vidím jen matně. Víra v existenci vnímaných věcí se konstituuje spontánně, problematizovat ji začnu teprve ve chvíli, kdy jsem vystaven důvodům pro pochybnost, například když lékařské vyšetření odhalí patologii v částech mého mozku zodpovědných za vizuální kognici. Fakt, že kladení existence je chápáno jako původní modalita vědomí, souvisí u Husserla s jeho konceptem přirozeného postoje, který byl tématem dřívější kapitoly (viz 1.1., Motivace klasické fenomenologie). Protože v přirozeném postoji zaujímáme dříve zmíněnou nekritickou víru ohledně existence věcí a protože je tento postoj výchozí (máme tendenci v něm pobývat), musí mít opuštění doxické víry v existenci světa podobu dodatečného aktu (neutralizace), který přistupuje k již probíhající vědomé aktivitě a modifikuje její původní kladení (Husserl, 2004a).

Matérie aktu

Funkční definice materiální složky aktu je „představení právě tohoto předmětu“, přičemž předmět je představován „právě tímto způsobem“ (Husserl, 2012). Jedná se o způsob konstituce předmětného smyslu. Pokud vnímáme letícího vrabce, znamená to, že určitý smyslový obsah pojmáme (vykládáme) jako letícího vrabce. Totožná smyslová data bychom mohli pojímat i jako letícího kanárka, případně také jako ve větru poletující igelitovou tašku (například v

důsledku krátkozrakosti), nebo dokonce jako vzdálené letadlo, skvrnu na okně aj. Materiální určení aktu popisuje konstitutivní moment, v němž je určitý vědomý obsah určitým způsobem pojímán. Víra ohledně existence předmětu se nutně nemění, vnímaná věc je pro mě stále věcí skutečně existující, mění se však předmětný smysl pojímaného obsahu (totožný smyslový obsah je jednou pojat jako vrabec, jindy jako kanárek), anebo obsah, který je pojímán (pojetí konstituující totožný předmětný smysl může být založeno v různých smyslových obsazích).

Matérie aktu tedy určuje specifika způsobu intencionálního zaměření na nějakou věc. Husserl v rámci materiálního určení aktu dále rozlišuje (2011) dvě základní modifikace vztahu vědomí k objektu, *presentaci* (představování) a *representaci* (zástupné představování).

Vlastní a nevlastní představa

Intencionální akt prezentace, který se jinak také nazývá „nazírání“, „přítomnění“ nebo *intuitivní intence*, je vlastní formou představování předmětu. Jedná se o mínění prostřednictvím názoru. Prezentace se vyznačuje „tělesnou přítomností“ (*leibhaftig*) míněného předmětu (Husserl, 2004a), tedy takovým způsobem danosti, v níž se předmět ohlašuje jako on sám, bezprostředně se ukazující, a nikoliv jako daný v zastoupení, jak tomu bude v případě reprezentace. Za názorný obsah můžeme ve vnímajícím vědomí považovat smyslová data, která jsou prožívána (jsou součástí jevu), a tedy samodána (Husserl, 2015).

Naproti tomu intencionální akt reprezentace, který se také označuje jako „znamenání“ či *signitivní intence*, je nevlastní formou představování předmětu. Jedná se o mínění prostřednictvím logického významu. Reprezentovaný předmět se ohlašuje ve své nepřítomnosti, přičemž je „zpřítomňován“ za pomoci něčeho jiného, co je ve vědomí aktuálně přítomno. Jako symbolický (zástupný) obsah může fungovat jakákoliv danost vědomí, která je pojímána jako něco jiného než ona sama. Typickým výrazem signitivní intence je slovo: jazyk tvoří systém znaků a syntaktických struktur, které, pokud jsou správně použity s ohledem na konvence daného jazyka, velmi snadno (a v souladu s běžným záměrem jazyka) fungují jako zástupné danosti určitých předmětů a vztahů (Urban, 2013). Slova pojatá jako znaky artikulují ideální předmětný význam míněného objektu, na který poukazují, takže při rozumění jazyku „náš zájem, naše intence, naše mínění [...] míří výlučně na věc, která je míněna v aktu dávajícím smysl“ (Husserl, 2011). Nemíří na samotný výraz tohoto smyslu (slyšené slovo), místo toho jej používá jako prostředek. Znak je transparentní, neupozorňuje na sebe, slovo jakožto slovo se nestává předmětem pozornosti, ale funguje jako odkaz, který je ve výkonu konstituce předmětného smyslu použit a zapomenut, resp. upadá do pozadí pozornosti (ze kterého jej může vyzdvihnout pouze případná reflexe). Recipient jazykového výrazu je proto

schopen se intencionálně vztahovat k věcem, o kterých mluvčí komunikuje, aniž by tyto věci musel nebo mohl aktuálně nazírat v jejich tělesné přítomnosti.

3. Specifické struktury vnímání

Výklad o signativním a názorném způsobu vztaženosti vědomí k předmětu nám nyní umožní představit fenomenologickou teorii vnímání jako teorii přímého vztahu subjektu k objektu, která se nestaví k percepci jako ke způsobu pojímání znaků reality, ale jako k pojímání reality samotné, bez přítomnosti prostředního členu.

3.1. Látka a forma

Husserl přistupuje k problému vnímání na základě tradičního rozlišení pojmů *látky* a *formy*. Vnímání v Husserlově výkladu (2004b) probíhá jako souhra receptivních a spontánních momentů vědomí, přičemž látce náleží pasivní a formě aktivní charakter.

Pojmem „látka vnějšího vnímání“ (2004a) Husserl označuje hrubou smyslovou zkušenost (*aisthesis*), pro kterou zavádí fenomenologický termín *hyletická data*¹² (2004a). Hyletická data plní úlohu vědomého obsahu, který není sám o sobě předmětem intence, ale je podkladem pro zacílení intence na vnímaný předmět. Hyletická data „podávají“ (*darstellen*) určitý předmět nebo předmětnou kvalitu (Husserl, 2004a), například modré zabarvení předmětu je vnímáno díky podávající vlastnosti korespondujících smyslových dat pro modrou barvu (zde je na místě upozornit na nutnost rozlišování noetické a noematické strany vztahu; hyletická data pro modrou barvu, která se mohou v důsledku osvětlení měnit – k ránu do oranžova, k večeru do fialova, nejsou totožná s barvou jako míněnou předmětnou kvalitou, kterou přisuzujeme předmětu jako jeho vlastnost). Hyletická data tedy podávají, ale sama o sobě ještě nepředstavují vnímaný předmět. Jsou víceméně „odlehčena od formy“¹³ a v rámci konstitutivního výkonu vnímání plní funkci významově neurčené zkušenosti (Zahavi & Gallagher, 2014).

¹² Přesto je v kontextu Husserlovy filozofie nezdědka používán i senzualistický termín „počítková data“ (*Empfindungsdaten*), a to nejen samotným Husserlem, ale především jeho interprety. Termínu je však užíváno ve smyslu hyletických dat.

¹³ M. Merleau-Pontyho revize Husserlových myšlenek zahrnuje výklad vnímání jako „látky obtěžkané formou“ (2013). Nicméně při bližším pohledu není ani u Husserla status hyletických dat tak jednoznačný. Jejich definice jako významově neurčeného materiálu vnímání vyžaduje dodatek, že jisté – ačkoliv velmi obecné – kategoriální přináležení počítkových dat s ohledem na jejich podávající možnosti je už v primordiálním smyslovém materiálu vždy přítomno, i v jeho nejsyrovější podobě. Tak pouze vizuální počítková data mohou být nositeli předmětné kvality barvy, jen auditivní data podávají melodii etc, čili počítky nejsou bezmezně tvárnou „hmotou“, pojímanou libovůlí subjektu jednou jako Rembrandtův obraz, jindy jako Beethovenova symfonie.

Během konstituce časoprostorové předmětnosti ve vědomí k hyletickým datům přistupuje tvárná intence (*intencionalní morfé*), která zodpovídá za tzv. *oživení* nebo *oduševnění* (*Beseelung*) hyletických dat významem. O objektivujícím výkonu vnímání tak mluvíme teprve až s odvoláním na vzájemný vztah látky a formy, kdy intence prodchne počitková data a vztáhne je k určitému předmětu, a to sice takovým způsobem, že jejich přítomnost se chápe jako jeden z možných způsobů danosti vnímané předmětnosti ve vědomí – pojetí předmětu jako tělesně přítomného (viz 2.2., Vlastní a nevlastní představa) se tedy zakládá v přítomnosti hyletických dat ve vědomí; hyletická data jsou podkladem pro názorné vědomí¹⁴.

Fenomenologická teorie vnímání se tak vymezuje vůči jakékoliv formě teorie reprezentační (zastoupené například v empirismu) a důvodem k tomu je právě chápání vnímaného předmětu jako tělesně přítomného (Husserl, 2011). Podle reprezentační teorie jsou jevy tím, co skutečně vnímáme, a realita je za pomoci těchto jevů ve vědomí pouze reprezentována. Kdybychom vnímání rozuměli jako reprezentaci, vkládali bychom mezi poznávající subjekt a poznávaný objekt třetí člen, jev (čímž by se otevřela otázka po vztahu znaku k označovanému). Fenomenologie naopak přistupuje ke vztahu vědomí a reality jako ke vztahu přímému: vnímám-li strom, znamená to, že skutečně vnímám strom (na základě jevení) a ne že vnímám jev stromu. V Husserlově teorii „vidíme věci samy, svět je to, co vidíme“ (Merleau-Ponty, 2004), resp. jev je způsobem přítomnosti reality samé ve vědomí, není zástupnou představou, za kterou by se realita skrývala. Na kontrast mezi fenomenologickou a reprezentační teorií vnímání poukazujeme z toho důvodu, že sám Husserl považuje jeho zařazení do textu za prospěšné výkladu (Husserl, 2012).

3.2. Způsob danosti časoprostorové předmětnosti ve vědomí

Vědomí toho, že strom je ve své tělesné přítomnosti momentálně nazírán právě z této perspektivy, je výkonem intuitivní intence. Nazírání ovšem není jedinou intencionalní aktivitou, kterou lze v procesu vnímání zaznamenat. Na základě samodaného obsahu současně operuje ještě další intence, která pojímá imanentní hyletická data jako znak celého stromu, a tak konstituuje ideální předmětný smysl stromu v jeho jednotě, nikoliv pouze s ohledem na aktuálně nazíraný aspekt stromu. Vnímání tak není možné chápat jako „jednočlennou“

¹⁴ Ve fantazii, imaginaci a vzpomínce – což jsou rovněž názorné akty, stejně jako vnímání, avšak akty na způsob zpřítomnění a ne přítomnění – hovoříme o *fantasmatech*, fantastických smyslových datech.

intencionální aktivitu a nelze je vymezit za pomoci deskriptivního určení jediného, nazírajícího „paprsku“ intencionálního zaměření (Husserl, 2004b), který vztahuje počítky k vnímanému předmětu, představenému v jeho tělesné přítomnosti. Vnímání je komplexní výkon, který už v základu zahrnuje dva společně přítomné paprsky prezentace a reprezentace, resp. vnímaný předmět je výsledkem jednak toho, co je přímo dáno, a jednak toho, co je pouze míněno (Zahavi, 2015). Oba paprsky intencionality jsou v posledku založeny v totožném podávajícím (smyslovém) obsahu – přítomnost hyletických dat je tedy základním předpokladem vnímání.

Mimochodem je pozoruhodné, že názorná zkušenost je spíše jen zlomkem výsledné percepční zkušenosti. Co se týče nevlastního pojetí předmětu, ve kterém je celý strom uchopován na základě jediného viditelného aspektu věci, je nutné také upozornit, že v rámci tohoto pojetí je vždy „míněno víc, než je v korespondujícím názoru imanentně dáno“ (Merleau-Ponty, 1964). Rozdíl mezi tím, co je samodáno, a tím, co je pouze míněno, nazývá Husserl „aperceptivním přebytkem“ (*Überschuss*) vnímání (Husserl, 2012). Nejedná se o žádnou ‚vadu‘ vnímání ani o důsledek nedokonalosti lidských smyslových orgánů. Apriorní vymezení způsobu danosti časoprostorových předmětností ve vědomí jako „smíšeně reprezentovaných a částečně samodaných“ (Bernet, Kern & Marbach, 1999) není závazné jenom pro člověka, je závazné také pro všechny ostatní vnímající (*i.e.* vědomé) bytosti, ať už je to opice, včela, mimozemšťan nebo dokonce netopýr: „Vnímající vědomí dospívá k předmětnosti z pozice takto stanovené [...] a ani samotný Bůh není tohoto závazku prost, alespoň ne dokud je Bohem vnímajícím.“ (Husserl, 2004a) Předmětné jsoucno rozlehlé v prostoru a čase nemůže být nazíráno ze všech stran najednou – ve vnímání se budeme vždy potýkat s perspektivní, a tedy nedokonalou daností předmětného smyslu.

Z toho důvodu si nikdy nemůžeme být jisti definitivní platností konstituovaného předmětu. Při vnímání nikdy nezískáme dokonalé poznání dané předmětnosti. Propast vznikající mezi míněným a samodaným obsahem vnímání, resp. mezi kontinuálním projasňováním předmětného smyslu a principiální nedosažitelností úplného poznání, navíc motivuje poznávající subjekt k tomu, aby průběžně a dál odkrýval to, co se před ním skrývá, takže cítíme také touhu obcházet předmět kolem dokola, prohlížet si jej, ohmatávat ho. (Barbaras, 2006). Intencionální akt „prázdného“ mínění „táhne k vyplnění“ (Husserl, 2011), a tak je třeba doplnit, že vnímání je v Husserlově výkladu nejen procesem kognitivním (což už je jistě dávno zřejmé), ale zároveň i procesem dynamickým a teleologickým, směřujícím k – byť nedosažitelnému – ideálu dokonalého poznání.

3.3. Horizont vnímání

Smysl reality se podle Husserla postupně projasňuje tím, že s ní vcházíme do kontaktu. Tento kontakt nutně probíhá „ze subjektivního hlediska“ (Husserl, 2006), na základě nazírání předmětností z jednotlivých aspektů, které se nám dávají. Pro tyto aspekty, ve kterých se realita podává vědomí, zavádí Husserl pojem *odstínění*¹⁵ (*Abschattung*). Způsob konstituce časoprostorových jsoucen ve vědomí se potom vykládá jako proces „odstiňování“ reality ve vědomí subjektu (Husserl, 2004a), jako vycházení ze stínu na světlo.

Aktualita a potencialita jevení

Subjekt ovšem není ve vnímání zaměřen pouze na ty aspekty reality, které se mu zrovna názorně ukazují. Kdybychom chápali vnímání tímto způsobem, důležitost by připadala pouze vybraným ostíněním věcí, které se nám poštěstí vidět na vlastní oči, zatímco ty strany věcí, které jsou od našeho pohledu odvrácené nebo se jen nenachází v našem zorném poli, by do procesu vůbec nevstupovaly. Husserl však chápe vnímání zcela jinak (1968). Hovoří o tzv. *horizontu* možností, který obsahuje všechny aktuálně nepřítomné, avšak principálně zpřítomnitelné jevy vnímaného předmětu. Každé odstínění tak plní kromě zmíněné základní funkce prezentace předmětu zároveň i funkci odkazu na aktuálně skryté a nenázorné strany vnímané věci, které by se za určitých podmínek mohly stát názornými danostmi (kdybych se postavil jinam, změnila by se má subjektivní perspektiva pro vnímání světa). V rámci vnímání je tak spolu s aktuální názornou daností spolupojímaná (apercipovaná) i řada potenciálně možných variací aktuálního procesu jevení. Potenciality jsou tzv. *spolumíněny* (nikoliv však spoludány v názoru) s aktualitami, například „[...] v pojetí tvaru věci z jedné strany jsou intencionálně spoluzahrnuty kontinuální průběhy pojetí dalších stran téhož tvaru věci“ (Husserl, 2006). Objektivní svět jako noematický korelát vědomé aktivity coby syntézy všech aktuálních a potenciálních prožitků subjektu může být chápán jako „horizont horizontů“ (Husserl, 1968).

Podélná intencionalita

Pojímat možné variace vnímání ovšem neznamena pouze mít povědomí o tom, co bych asi viděl, kdybych stál jinde. Husserl pod pojem horizontové intencionality zahrnuje například také oblast vědomých obsahů, které budu pravděpodobně nazírat za krátkou chvíli. Dostáváme se

¹⁵ Přestože k tomu čeština svádí, substantivum „ostínění“ není možné chápat jako počítatelné. Stejně jako nepočítáme počítky červené barvy, nebudeme takto přistupovat ani k jednotlivým aspektům vnímaného předmětu.

tím k časové rovině vnímání, kterou Husserl označuje jako „podélnou intencionalitu“ (1996) a které jsme se už v textu dříve dotkli (viz 2.2., Objektivující výkon vědomí), ale dosud jsme ji samostatně netematizovali. Ve fenomenologické teorii není percepce chápána jako singulární bod v čase, je to událost progresivního zjevování věci ve stále se obměňujících odstíněních, které povstávají ze sféry možností, zatímco aktuální nástiny naopak ustupují zpět do „temnoty“ potencialit (Husserl, 1968). K potencialitám budoucího vnímání se vztahujeme nevlastním způsobem, nicméně nikoliv pouze jakožto k danostem možným (jako v případě momentálních potencialit), ale přímo jako k „přicházejícím“, a tedy očekávaným. Temporální aspekty horizontu nejsou produkty fantazie, ale jsou to odstínění „vypůjčená“ z brzké budoucnosti, jinými slovy budoucí možnosti jevení nejsou Husserlem pojaty jako předměty imaginace (což nebývá u teorií vnímání neobvyklé), ale jako nenázorné součásti skutečného vnímání v jeho aktuální fázi, se specifickou materiální modifikací „další možné vědomí téhož“ (Husserl, 1968). Předjímaná odstínění věci, které Husserl nazývá *protencemi* (1996), jsou tak aktuálně prožívané, ovšem interpretované (pojímané) jsou jako budoucí – vidím-li auto, jak zatačí za roh, znamená to, že v protenci vnímání auta předjímám určité nastávající danosti předmětného odstiňování.

Na oblast temporálního horizontu odkazuje i Husserlův třetí způsob řeči o vztaženosti k potencialitám vnímání, a to ve smyslu vědomí zaměřeného do minulosti. Tzv. *retencionální* modifikace intence (Husserl, 1996) „přidrzuje“ uplynulá odstínění, která doplňují aktuálně nazírané danosti určitého předmětu vnímání o poznatky, které o tom předmětu vyšly najevo už dříve. Momentální názor tak nese odkaz i na to, co se dělo před chvílí, přičemž toto „před chvílí“ dále odkazuje na ještě dřívější odstiňování atd., takže vnímající intence přidrzuje celý řetězec v aktuálním názoru založených retencí, které postupně upadají do „temné nerozlišenosti“, čím jsou dávnější (Husserl, 1968). Stejně jako v případě protencionálního zaměření do budoucnosti, i zde se jedná o aktuálně spolumíněná, avšak specificky modifikovaná potenciální odstínění (jsou pojata jako minulá).

Z Husserlových analýz vnitřního časového vědomí (1996) jsou nicméně patrné i poněkud hlubší implikace pro deskriptivní vymezení perceptivního procesu. Například protencionální obsah nemůže být předjímaný pouze jakožto nastávající, musí být chápáný zároveň jako nesoucí aktuální nyní ve své retenci, resp. přítomnost je v protencionálním pojetí již minulostí (je retencionálně uchopena, přičemž retence je v tomto případě sama předmětem protence). O řetězení v důsledku retencionálního zaměření proto můžeme mluvit také při pohledu do budoucnosti, kde jsou retence (které jsou již samy o sobě určitou formou modifikovaným obsahem) dodatečně modifikovány jako protence, čili jako „předbudoucí“

nástiny. Protence na druhou stranu neobsahují svá vlastní protencionální zaměření, nenesou žádný dvojité před-předjímaný obsah – intencionální zaměření vnímajícího vědomí je shora omezeno, vidí jen do brzké budoucnosti, ne už do budoucnosti této budoucnosti¹⁶, takže protence neustupují po vzoru retencí do nekonečna (ovšem připomeňme si, že retence v Husserlově pojetí končí v daleké nerozlišenosti a postupně ztrácí schopnost být předmětem pro vědomí, v důsledku čehož Husserl nemusí čelit ani námitce nekonečného regrese pojetí minulosti). Kromě toho ještě ve vlastním retencionálním zaměření nacházíme „minulé protence“, neboť každý nástin, který je nyní minulý, byl kdysi přítomným (nebo je jako takový pojímán), a tudíž v sobě nese i protencionální odkaz do budoucnosti. „Minulé“ protence jsou na rozdíl od protencí „budoucích“ vykládány jako očekávání nebo zklamání, kterým jsme si již prošli, takže také víme, zda bylo očekávání oprávněné či nikoliv. Jejich platnost je tak na rozdíl od aktuálně předjímaných jevů vyjasněna, resp. může být pojímána jako poznaná a vyjasněná. Tyto a ještě další okolnosti Husserlova pojetí časové roztaženosti vnímání, kterými se zde nelze dále zabývat, je možno vyčíst z přiloženého diagramu podélné intencionality (viz Příloha I).

V souvislosti se zavedením pojmu horizontu do výkladu o intencionalitě je nutné doplnit i samotný výklad Husserlova konceptu jevení časoprostorových jsoucn. V syntetickém výkonu vnímání můžeme nyní rozlišit další dva „paprsky“ zaměření (retenci a protenci). Kromě toho lze poznamenat, že chápání protence a retence jako aktuálních intencí, které činí budoucí, resp. minulý obsah přítomným, není bez důsledků ani pro samotný koncept momentálního okamžiku, tzv. *pra-imprese* (*Urimpression*) čili neustále proměnného smyslového obsahu, který je „původním zdrojem“ události vnímání (Husserl, 1996). Husserl metaforicky přirovnává momentální bod v čase ke „zřídlu“ nebo „prameni“ impresí (2004a), čímž zároveň připomíná herakleitovskou povahu plynoucího smyslového obsahu, k jehož neustálé obměně dochází na jediném „místě“, tj. v přítomnosti. Toto místní „nyní“ ovšem není možno myslet v odloučení od retencionálně zadržovaného „již ne“ a protencionálně předjímaného „ještě ne“, takže z fenomenologického hlediska má už samotná přítomnost v podstatě tři dimenze.

Identifikační syntéza

To, že rozličné vědomé danosti (neustále se obměňující aktuality a potenciality) mohou být vztaženy k totožnému předmětnému pólu, je podle Husserla výkonem základní formy

¹⁶ To se samozřejmě vztahuje na řeč o protencionální struktuře vědomí. Neznamená to, že si budoucnost (klidně i blízkou) nemůžeme představovat v imaginaci. V tom případě se už ale jedná o odlišnou činnost.

syntetické funkce vědomí, tzv. *identifikace*. Tok impresí a jejich potencialit, přicházející protence i odcházející retence, všechny tyto rozmanitosti fenomenálního pole vnímání neustále pojímá identifikační syntéza, která je tak průběžně vztahuje ke konstituujícímu se předmětnému pólu, což je její noematický korelát. Různé jevy téhož předmětu se tak stávají konstitutivními prvky předmětného smyslu v nejširším možném zkušenostně vykazatelném smyslu tohoto slova. Syntéza identifikace představuje další „paprsek“ intencionální aktivity vnímání, kterým se kontinuálně stvrzuje, resp. přehodnocuje platnost smyslu míněného předmětu nebo určité předmětné kvality (Husserl, 2004b) v závislosti na tom, co nového o sobě předmět během vnímání prozrazuje. Tímto způsobem se subjekt přesvědčuje, zda stále ještě vnímá to, co se vnímat domnívá. V první řadě se jedná o prosté potvrzení, že vnímaný předmět je pořád tentýž; dále můžeme hovořit o projasňování smyslu jednotlivých objektivních vlastností nebo kvalit, jejichž je předmět nositelem (Husserl, 1968).

Výkonem identifikační syntézy je konstituce jednotného předmětného smyslu na základě potvrzování nebo zklamání původních očekávání, která o předmětu máme na základě dosavadních poznatků. Za normálních okolností si nejsme takto probíhající syntézy explicitně vědomi¹⁷, neboť se odehrává na pozadí jiných, tematických procesů vědomí – zaznamenáme však to, když dojde ke zlomu v dosud souhlasném postupu zkušenosti. Jestliže auto zahne doleva a my jsme čekali, že zahne doprava, naše protencionální očekávání je zklamáno a nadále už si nemůžeme myslet, že řidič má v úmyslu dostat se do Brna. Musíme teď velmi rychle, během několika málo okamžiků pokračujícího odstiňování auta, přijít s novým výkladem, přičemž nový předmětný smysl bude obklopovat částečně nebo úplně jiný horizont očekávání. Zklamání mínění tak obnáší poměrně zásadní změnu vědomí. Může znít až paradoxně, že toto zklamání je možné pouze za předpokladu, že mu předcházela syntetická identifikace, resp. „že rozpor předpokládá shodu, zklamání předpokládá vyplnění“ (Husserl, 2006): kdybychom totiž jedoucí auto v rozmanitosti jeho jevů nejprve nevnímali jako totožnou věc, nebyli bychom překvapeni, že předmět nadále nevykazuje určitou vlastnost, kterou jsme mu připisovali. Nabízejí se ale i mnohem zásadnější případy zklamání než auto zahýbající doleva – kupříkladu si představme, že obcházíme strom, a ke svému překvapení zjišťujeme, že to ve skutečnosti není strom, ale kulisa z papírového kartonu, takže původní představa je nadále neudržitelná a

¹⁷ Husserl hovoří v souvislosti s původně smyslovou povahou vnímání o tzv. „pasivních syntézách“ (Husserl, 2004b), které mají spontánní povahu a nevyžadují záměrnou volní aktivitu, již se naopak vyznačují např. akty kategorizace, fantazijního představování nebo reflexivní analýza. O vztahování různých jevů k totožnému předmětu se nemusíme snažit, odehrává se mimovolně.

na místo „živého stromu“ se dostavuje umělejší „kulisa stromu“. Koneckonců bychom mohli zjistit i to, že halucinujeme, a v takovém případě bychom mluvili o modifikaci kvality vnímání, takže předmět by ztratil dokonce i svou „reálnou“ povahu a byl by nyní „přeludem“. Závěrem je k tématu identifikační syntézy nutné poznamenat ještě to, že přehodnocení předmětného smyslu má zpětný dopad i na vzpomínky (Husserl, 2004b), takže si se zpětnou platností uvědomujeme, že jsme se mýlili, a nadále již o předmětném smyslu budeme uvažovat v této modifikaci.

V procesu vnímání jsme neustále vystaveni riziku, že vnímaná věc se nám v příští chvíli ukáže jako něco jiného. Svět ukazující se ve vnímání je světem principiálně nehotovým, jehož konečná platnost nemůže být nikdy vykázána. S nadsázkou lze říci, že existence je nezaručena do té míry, že si nikdy nemůžeme být jisti, zda všechno okolo nás v příští vteřině zčista jasně nezmizí. Husserl takový příklad sám uvádí (2004b), nazývá jej „anihilací světa“.

4. Návrh empirického výzkumu

Úvod a cíle výzkumu

Výzkum se zaměří na sledování kognitivního procesu identifikační syntézy ve vnímání – jedná se tedy o názornou demonstraci využití fenomenologické analýzy v psychologickém výzkumu. Poslední podkapitola literárně-přehledové části podává deskriptivní vymezení procesu identifikace vnímaného předmětu (včetně příkladů), a tudíž není nutné jej na tomto místě popisovat znovu. Proces identifikační syntézy bude v rámci výzkumu sledován v experimentální situaci, v níž se pokusné osobě v kontrolovaných podmínkách prezentují různé smyslové podněty, které se vztahují k danému vnímanému předmětu nebo některé z jeho vlastností. Proband bude mít za úkol ohlásit, kdykoliv zaznamená změnu na vnímaném předmětu. Za pomoci měření času potřebného k zaznamenání změny tak bude možno sledovat zlomy (a jejich specifika) v procesu identifikace vnímaného předmětu.

Výzkumné otázky

- A. Jak rozsáhlé změny v podobě vnímaného předmětu kognitivní systém ‚unes‘, aby se mu daný předmět (či jeho vlastnost) ještě jevil jako identický?
- B. Existuje statisticky významný rozdíl mezi časem potřebným k zaznamenání změny vnímané předmětné vlastnosti během jevení barvy (hnědá-žlutá), povrchu (peří-srst), rodového přináležení (vrabec-kanárek) a povahy předmětu (živý-umělý)? Jinak řečeno, zaznamená člověk dříve, že se mění barva vrabce, anebo zaznamená dříve, že se jeho peří mění v srst?

Rématem identifikační syntézy mnoho empirických studií dosud nezabývalo (což by nám umožnilo např. položit specifičtější výzkumné otázky). Svou roli jistě hraje fakt, že Husserlova teorie vnímání není v dnešní psychologii příliš známá. Výzkumy, o které se lze opírat, jsou tak víceméně orientační, protože se spíše okrajově dotýkají dílčích aspektů identifikační syntézy v rámci nějaké jiné teorie, která je vlastním tématem studie. Hovořím zejména o následujících výzkumech, které se mi podařilo dohledat: (Golumb, Kupitz & Thieman, 2014), (Kahneman & Treisman, 1992), (Kanematsu, & Brainard, 2014), (Richards, 2016), (Warren, 1977), (Young, & Saunders, 2013) a (Zharikova, van Leeuwen, & Gepshtein, 2017). V tomto kontextu lze zmínit ještě další dvě studie, (Bremmer et al., 2013) a (Spelke et al., 1995), které se ovšem – na rozdíl od mnou navrhovaného výzkumu – zaměřují na dětské, konkrétně novorozenecké vnímání.

4.1. Metodika

Výzkumný soubor

Výběrový soubor by měl sestávat minimálně ze 40 respondentů. Kritéria pro vstup do výběru budou následující:

- Osoba musí být v mladším nebo středně dospělém věku (hranice: 20-45 let). Na jedné straně je potřeba vybrat osoby dostatečně staré, aby byly jejich smyslové orgány (oči) a kognitivní aparát vyzrálé, na druhé straně by ale probandi měli být také dostatečně mladí, aby nevykazovali významné známky involuce, které většinou jdou ruku v ruce s úbytkem pozornosti, kapacity krátkodobé paměti a kognitivní pohotovosti (Nikolai, Štěpánková, Vyhnálek & Kopeček, 2016).
- Osoba nesmí trpět vrozeným nebo získaným onemocněním v oblasti nervové tkáně či smyslových orgánů (očí). Dále do vzorku nebudou připuštěni pacienti s poruchou neurotického a psychotického spektra (neurotičtí pacienti jsou nežádoucí kvůli možným výkyvům pozornosti a obtížemi s udržení soustředění). Vady zrakových orgánů, u kterých je možná náprava (ne daltonismus), by samy o sobě vylučujícím faktorem nebyly, pouze by bylo nutné dostavit se v brýlích nebo kontaktními čočkami.

Potenciální respondenti budou osloveni e-mailem. Kromě toho by bylo možno vyvěsit informace o experimentu na sociálních sítích nebo na stránkách příslušné laboratoře, ve které by se experiment realizoval (LABELS, PLESS). Do výběrového souboru by potom bylo možno zařadit všechny dobrovolníky, kteří splňují výše zmíněné požadavky (výběr se tedy uskuteční nenáhodně, kombinací kriteriálního výběru a samovýběru). Kompenzací za čas věnovaný experimentu by respondentům byla finanční odměna, kterou je možno považovat za motivační faktor pro přihlášení do výzkumu. Pokusným osobám by ovšem muselo být vysvětleno, že jejich výkon v experimentu s odměnou nijak nesouvisí, protože odměna se vztahuje na účast samotnou – tak by se mělo zamezit tendenci chovat se v průběhu experimentu podle očekávání.

Průběh experimentu a sběr dat

Zahájení experimentu předpokládá schválení projektu etickou komisí. Kromě toho bude muset proband podepsat informovaný souhlas, ve kterém bude seznámen s průběhem experimentu: dozví se, že studie se týká vizuálního vnímání a že trvá zhruba 5 minut, během kterých je od probandů vyžadováno plné soustředění. Dodatečné informace budou nabídnuty po ukončení experimentu.

V místnosti budou zajištěny optimální podmínky (osvětlení, teplota, dýchatelný vzduch, ticho). Od respondentů se nejprve získají sociodemografické údaje: věk, pohlaví a vzdělání.

Tyto charakteristiky by neměly mít vliv na výkon, resp. na základě výzkumu (Caballero & Paradis, 2015) lze předpokládat, že kognitivní schopnost vizuálního vnímání na sociodemografických charakteristikách nezávisí. Nereprezentativita vzorku způsobená samovýběrem by tak zároveň neměla implikovat nenormální rozdělení sledované kognitivní schopnosti v rámci výběrového souboru.

Pro účely výzkumu bude vyvinut program, který bude generovat jak samotnou experimentální situaci, tak i pokyny – experimentátor nebude během studie přítomen, pouze pokusnou osobu uvede a usadí za počítač (ideálně CRT monitor, který dosahuje vyšších frekvencí střídání framů), čímž se zároveň vytvoří shodné podmínky během zadání, protože se eliminují nežádoucí proměnné na straně experimentátora, který může občas podávat informace nesrozumitelně, zapomene něco zmínit, atraktivní experimentátoři bývají pro pokusné osoby distraktory (Rey, 2014). Program se spustí a na obrazovce se objeví text:

„Vítejte v experimentu. Za několik okamžiků před sebou uvidíte zvíře. Vaším úkolem bude stisknout >>MEZERNÍK<< pokaždé, když zaznamenáte na zvířeti nějakou změnu: například zvíře bylo na začátku chlupaté, ale nyní se vám zdá, že je šupinaté. Mezerník můžete zmáčknout, kdykoliv uznáte za vhodné, a zároveň kolikrát uznáte za vhodné – změna na zvířeti neproběhne jen jedna, bude jich víc. POZOR: pokud zmáčknete mezerník dvakrát po sobě (do 2 vteřin), znamená to, že jste se spletli a chcete své první zmáčknutí stornovat.“

Poté, co pokusná osoba odklikne, že rozumí zadání, bude zahájena experimentální situace: na obrazovce se objeví vrabec, který je opeřený a viditelně dýchá (jedná se o animaci). Vrabec plynulým přechodem změní barvu z hnědé na žlutou (dějství I). Následně změní povrch těla z opeřeného na srstnaté (jako divoké prase) (dějství II). Poté změní svůj tvar (ne velikost), takže na konci této změny už není vrabcem, ale kanárkem (dějství III). Kanárek v posledním dějství (IV) přestává být animovaný jako dýchající a také přestává vykazovat srstnatý povrch a místo toho se stává kanárkem lesklým a uhlazeným (jako guma). Kromě toho se pomalu začíná vznášet a otáčet hlavou dolů (jako balonek bez provázku), takže pokusná osoba zjišťuje, že kanárek je nafukovací a ne živý.

Všechny změny v průběhu dějství I – IV probíhají v plynulých přechodech a trvají přesně 60 vteřin, takže přechody nebudou budít dojem diskrétnosti. Nicméně pokud člověk zmáčkne mezerník, měnící se obrázek se přestane měnit – zůstane v aktuální pozici – a spustí se další dějství. Takže vrabec například v prvním dějství nezežloutne úplně, protože pokusná

osoba pravděpodobně zaznamená změnu dříve než za minutu, a animace se zastaví někde na pomezí žlutohnědé.

Každý proband poskytne tato data:

- Údaje o čase, kdy zmáčkl mezerník v každém z dějství I – IV. U každé pokusné osoby budou získány čtyři hrubé skóry s číselnou hodnotou pohybující se v intervalu od 1 do 60 (vteřin).

4.2. Statistická analýza

Otázka (A) bude zodpovězena za pomoci deskriptivní statistiky a názorného předvedení korespondujících podob animace v určitých momentech. V tomto ohledu bude třeba spočítat průměrný reakční čas (aritmetický průměr) na základě všech HS pro každé ze čtyř dějství (případně lze tuto statistiku doplnit o maximum a minimum a medián), čímž se získají 4 proměnné: průměrný reakční čas pro barvu, povrch, rod, povahu ($Y_{\bar{x}1-4}$). Poté bude možno konstatovat, že „*při vnímání měnící se Y_{1-4} je průměrný čas potřebný k zaznamenání změny $Y_{\bar{x}1-4}$ sec. Výchozí podoba Y byla tato (ukázat původní podobu Y). Podoba Y v průměrném čase zaznamenání změny/stisknutí mezerníku byla takováto (ukázat podobu animace Y v momentě odpovídajícího průměrného reakčního času).*“

Pro zodpovězení otázky (B) se provede analýza rozptylu ($Y_{\bar{x}1-4}$ jsou průměry reakčních časů od různých lidí, proto se nevolí ANOVA s opakovaným měřením). Výstupem analýzy rozptylu bude zjištění, zda se alespoň jedno $Y_{\bar{x}}$ signifikantně liší od ostatních. Pokud bychom chtěli konkrétnější výstupy ve smyslu párových srovnání, bylo by třeba normalizovat hodnoty $Y_{\bar{x}1-4}$ na Z-skór a testovat H_0 ohledně absence statisticky významné odlišnosti jedné proměnné od střední hodnoty ostatních tří proměnných proti H_1 , která statisticky významnou odlišnost naopak předpokládá. Použil by se dvoustranný (protože nás zajímají pozitivní i negativní výkyvy), párový t-test, přičemž $\alpha=0,05$ a kritický obor 1,96. Rozdělení základního souboru je normální (viz 4.1., Výzkumný soubor), takže $E(Y_{\bar{x}1-4})=0$. V krajním případě bychom testovali 4 různé hypotézy – každou z variant $Y_{\bar{x}}$ proti střední hodnotě zbylých tří variant, nicméně představitelnější je situace, kdy jedna nebo dvě proměnné budou očividně vyčnívat, a tak budeme testovat pouze je. Poté bude možno konstatovat, že „*při naměřené p -hodnotě bývá změna předemné vlastnosti Y_{1-4} statisticky významně dříve/později zaznamenána než změny u ostatních vlastností.*“ Případně lze informaci doplnit o rozdíl mezi průměrným reakčním časem u sledované vlastnosti a střední hodnotou průměrných reakčních časů u zbylých tří vlastností, tedy o kolik vteřin dříve nebo později bývá určitá změna zaznamenána.

Kromě zodpovězení výzkumných otázek (A) a (B) se nabízí také rozhodnutí o udržitelnosti hypotézy ohledně absence vlivu sociodemografických údajů na výkon probanda v experimentu, kterou jsme na základě výzkumu (Caballero & Paradis, 2015) předpokládali (viz 4.1., Výzkumný soubor). Od pokusných osob jsme kromě naměřených reakčních časů získali také informace o jejich věku, pohlaví a vzdělání – výzkumný soubor lze nyní rozdělit podle těchto charakteristik a testovat např. průměrnou hodnotu $Y_{\bar{x}1}$ u žen proti $Y_{\bar{x}1}$ u mužů, přičemž H_0 předpokládá absenci rozdílu a H_1 předpokládá přítomnost rozdílu. Stejně jako u otázky (B) by byl použit párový, dvoustranný t-test.

4.3. Diskuze

Poznámky k experimentální situaci

Změny v rámci jednotlivých dějství byly záměrně navrženy tak, aby byly co nejméně kontrastní. Pokud se předmět po dobu jedné minuty mění z hnědého na žlutý, je to něco jiného, než kdyby se měnil deset vteřin z červeného na zelený. Podobně vznikaly i dvojice peří-srst a vrabec-kanárek – kanárek je navíc od přírody žlutý, takže vnímaný předmět nebude budit dojem nepřírozenosti (žlutý orel by jej budil), který by mohl představovat nežádoucí intervenující proměnnou. Nízký kontrast mez výchozími a výslednými podobami každého dění má za úkol proces změny co nejlépe skrýt, učinit jej subtilním (a prodloužit čas potřebný k zaznamenání změny), protože jinak by reakční časy mohly nabývat příliš nízkých hodnot.

Úskalí a limity výzkumu

Pokud osoba během jednoho z dějství mezerník vůbec nezmačkne, bude muset být vyřazena z výzkumu. Není pravděpodobné, že by si taková osoba změny vůbec nevšimla, spíše se experimentu nevěnovala, nebo došlo k technickému selhání apod.

Určitý problém může představovat ztráta pozornosti. Tento faktor jsme se snažili ošetřit stanovením kritéria pro zařazení do vzorku (lidé, u kterých je pravděpodobnost ztráty soustředění vyšší v důsledku onemocnění, nemohou být do vzorku vybráni) a také návrhem experimentální situace, která trvá ne déle než 5 minut.

Návrhy na rozšíření výzkumu

Zajímavým obohacujícím prvkem by mohlo být zapojení eyetrackingu. Výzkumné otázky by se mohly rozšířit o souvislost pozorovaných oblastí na obrazovce s rychlostí zaznamenání změny. Kromě toho se samozřejmě nabízí záměrná volba kontrastních změn namísto subtilních

(hnědá-modrá, peří-beton, vrabec-Tyrannosaurus), anebo prezentace dvou a více dějství najednou (mění se zároveň barva i rod). Kromě toho by bylo zajímavé studii provést – v modifikovaných podmínkách – například na dětech v batolecím věku, protože vnímání se teprve vyvíjí a proces identifikační syntézy funguje odlišným způsobem, kdy jako identické nejsou vnímány všechny věci, které vyzrálý kognitivní systém za identické už považuje (Bremmer, Slater, Mason, Spring, & Johnson, 1995). U skupiny batolat by samozřejmě bylo obtížnější sledovat, kdy participant zaznamenal změnu – v takovém případě by musela být do experimentu zapojena dodatečná technologie jako kamera namířená na tvář a zmíněný eyetracking, díky čemuž by se dalo nepřímo usuzovat na momenty, kdy dítě ztratilo pozornost a kdy ji naopak upíralo na vnímané zvíře (Gogate & Maganti, 2016), a to za pomoci pozorování změn v mimice ve smyslu náhlé strnulosti, pootevření úst, rozšíření zorniček, fixace na určitý bod a pozastavení nebo zpomalení dechu batolete.

Závěr

Cílem této práce bylo představit Husserlovu fenomenologickou teorii vnímání a ozřejmit jej tak, že poukážu na podstatné struktury vnímání, které Husserl ve svých textech popsal. Vnímání je z fenomenologického hlediska procesem kontinuálního projasňování smyslu objektivní reality, která se vnímajícímu vědomí nabízí ve své tělesné přítomnosti – to znamená, že jevení probíhá bez prostředkujícího členu (znaku, např. tzv. „mentální reprezentace“ vnímané věci). Zároveň je třeba mít na paměti, že vnímání probíhá vždy perspektivně, ze subjektivního hlediska, na základě názorné danosti určitých předmětných aspektů, zatímco ostatní aspekty zůstávají skryty. Předmětná platnost a smysl reality nemohou být z principu věci nikdy plně objasněny: proces vnímání je, slovy pozdějších autorů, „způsobem pobývání ve světě“ (Heidegger, 2013), je to „otevřenost vůči návrhům ohledně povahy reality ze strany doléhající smyslové zkušenosti“ (Merleau-Ponty, 2013). Husserl toto pobývání ve světě chápe jako kognitivní proces. Vnímání je pro něho formou osobního kontaktu s časoprostorovými jsoucny, která jsou v procesu vnímání subjektem uchopována a poznávána, přičemž jednou z otázek, jejichž zodpovězení je ve fenomenologickém myšlení považováno za klíčovou (Barbaras, 2003), je možnost vztahování různých jevů k totožnému předmětnému pólu: jak je možné, že jeden a tentýž strom se mi ukazuje mnoha různými způsoby? Husserlova odpověď se odvolává na konstitutivní výkon identifikační syntézy vědomí, který je nezbytnou podmínkou perceptivní činnosti, ale zároveň se nevztahuje výlučně na ni, neboť z fenomenologického pohledu představuje syntéza základní výkon vědomí. Tím je také poukázáno na skutečnost, že fenomenologický popis vnímání nemůže být chápán mimo kontext struktury vědomí jako celku; proto jsme se věnovali i tomu, jakou pozici vnímání zaujímá v širším rozvrhu transcendentální fenomenologie. Zároveň jsme však zohlednili i omezení daná rozsahovými možnostmi bakalářské práce, a tak bylo upuštěno od podrobnějšího výkladu geneticko-fenomenologických souvislostí vnímání.

Seznam použité literatury

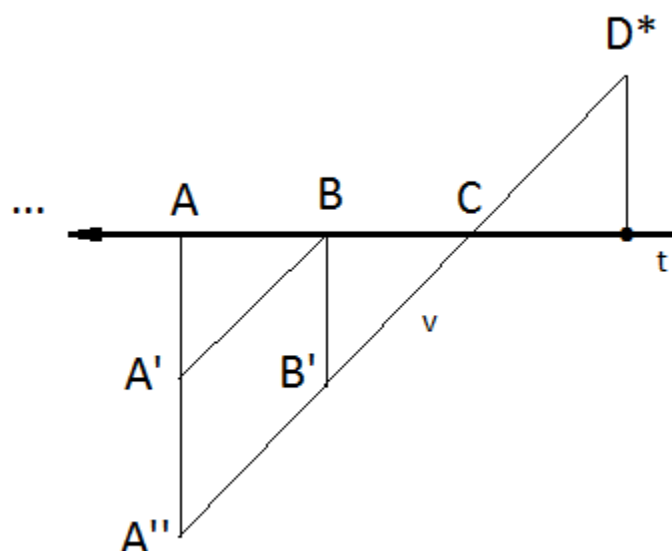
1. Barbaras, R. (2006). *Desire and Distance: Introduction to a Phenomenology of Perception*. Stanford: Stanford University Press.
2. Barbaras, R. (2003). *Vnímání: Esej o smyslově vnímatelném*. Praha: Filosofia.
3. Bernet, R., Kern, I., & Marbach, E. (1999). *An Introduction to Husserlian Phenomenology*. Illinois: Northwestern University Press.
4. Brentano, F. (2012). *Psychology from an Empirical Standpoint*. New York: Routledge.
5. Bremner, G., Slater, A., Mason, U., Spring, J., & Johnson, S. (1995). Trajectory Perception and Object Continuity: Effects of Shape and Color Change on 4-Month-Olds' Perception of Object Identity. *Developmental Psychology*, 49(6), 1021-1026.
6. Caballero, R., & Paradis, C. (2015). Making sense of sensory perceptions across languages and cultures. *Functions of Language*, 22(1), 1-19.
7. Čapek, J. (2012). *Maurice-Merleau Ponty: Myslet podle vnímání*. Praha: Filosofia.
8. Derrida, J. (2003). *Tradice vědy a skrývání smyslu*. Praha: OIKUMENÉ.
9. Gogate, L., & Maganti, M. (2016). The Dynamics of Infant Attention: Implications for Crossmodal Perception and World-Mapping Research. *Child Development*, 87(2), 345-364.
10. Golumb, J., Kupitz, C., & Thieman, C. (2014). The Influences of Object Location on Identity: A 'Spatial Congruency Bias'. *Journal of Experimental Psychology*, 143(6), 2262-2278.
11. Heidegger, M. (2013). *The Basic Problems of Phenomenology*. London: Bloomsbury Academic.
12. Husserl, E. (2013). *Filozofie jako přísná věda*. Praha: Togga.
13. Husserl, E. (2015). *Idea fenomenologie*. Praha: OIKUMENÉ.
14. Husserl, E. (2004a). *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filozofii I*. Praha: OIKUMENÉ.
15. Husserl, E. (2006). *Ideje k čisté fenomenologii a fenomenologické filozofii II*. Praha: OIKUMENÉ.
16. Husserl, E. (1968). *Karteziánské meditace*. Praha: Svoboda.
17. Husserl, E. (1972). *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie*. Praha: Academia.
18. Husserl, E. (2009a). *Logická zkoumání I: Prolegomena k čisté logice*. Praha: OIKUMENÉ.
19. Husserl, E. (2011). *Logická zkoumání II/1: Zkoumání k fenomenologii a teorii poznání*. Praha: OIKUMENÉ.

20. Husserl, E. (2012). *Logická zkoumání II/2: Základy fenomenologického objasnění poznání*. Praha: OIKUMENÉ.
21. Husserl, E. (2010). O vnitřním a vnějším vnímání. In K. Novotný (Ed.), *Co je fenomén? Husserl a fenomenologie ve Francii* (13-34). Praha: Pavel Mervart.
22. Husserl, E. (2005). *Phantasy, image consciousness and memory (1898-1925)*. Dodrecht: Springer.
23. Husserl, E. (1977). *Phenomenological psychology*. Boston: Nijhoff.
24. Husserl, E. (2009b). *Philosophy of arithmetics*. Dodrecht: Springer Publishing.
25. Husserl, E. (1996). *Přednášky k fenomenologii vnitřního časového vědomí*. Praha: Ježek.
26. Husserl, E. (2004b). *Thing and Space: Lectures of 1907*. Dodrecht: Kluwer Academic Publishers.
27. Janoušek, H. (2009). Husserlova teorie částí a celků. *Reflexe*, 36, 57-75.
28. Kahneman, D., & Treisman, A. (1992). The reviewing of object files: Object-specific integration of information. *Cognitive Psychology*, 24(2), 175-220.
29. Kanematsu, E., & Brainard, D. (2014). No measured effect of a familiar contextual object on color constancy. *Color Research & Application*, 39(4), 347-359.
30. Lévinas, E. (2010). Intencionalita a počátek. In K. Novotný (Ed.), *Co je fenomén? Husserl a fenomenologie ve Francii* (235-255). Praha: Pavel Mervart.
31. Merleau-Ponty, M. (2013). *Phenomenology of Perception*. New York: Routledge.
32. Merleau-Ponty, M. (1964). *The Primacy of Perception*. Illinois: Northwestern University Press.
33. Merleau-Ponty, M. (2004). *Viditelné a neviditelné*. Praha: OIKUMENÉ.
34. Moran, D. (2008). Husserl's Transcendental Philosophy and the Critique of Naturalism. *Continental Philosophy Review*, 41(4), 401-425.
35. Moran, D., & Cohen, J. (2013). *The Husserl Dictionary*. London: Bloomsbury.
36. Nikolai, T., Štěpánková, H., Vyhnálek, M., & Kopeček, M. (2016). Neuropsychologická diagnostika kognitivního deficitu ve stáří. *Československá psychologie*, 60(5), 525-541.
37. Novotný, K. (2010). *O povaze jevů*. Praha: Pavel Mervart.
38. Patočka, J. (2003). *Úvod do fenomenologické filozofie*. Praha: OIKUMENÉ.
39. Rey, D. (2014). Seductive details and attention distraction – An eye tracker experiment. *Computers in Human Behavior*, 32, 133-144.
40. Richards, B. (2016). Attention and seeing object: The identity-crowding debate. *Philosophical Psychology*, 29(5), 743-758.
41. Sartre, J-P. (2006). *Vědomí a existence*. Praha: OIKUMENÉ.

42. Sokolowski, R. (2012). *Introduction to Phenomenology*. Cambridge: Cambridge University Press.
43. Spelke, E., Kestenbaum, R., Simons, D., & Wein, D. (2013). Spatiotemporal continuity, smoothness of motion and object identity in infancy. *British Journal of Developmental Psychology*, 13(2), 113-142.
44. Urban, P. (2013). *Raný Husserl a filozofie jazyka*. Praha: Filosofia.
45. Warren, W. (1977). Visual information for object identity in apparent movement. *Perception and Psychophysics*, 21(3), 264-268.
46. Young, L., & Saunders, J. (2013). Symmetry Facilitates Shape Constancy for Smoothly Curved 3D Objects. *Journal of Experimental Psychology*, 39(4), 1193-1204.
47. Zahavi, D. (2015). *The Oxford Handbook of Contemporary Phenomenology*. Oxford: Oxford University Press.
48. Zahavi, D., & Gallagher, S. (2014). *Primal Impression and Inactive Perception*. Cambridge: MIT Press.
49. Zharikova, A., van Leeuwen, C., & Gepshtein, S. (2017). Paradoxical perception of object identity in visual motion. *Vision Research*, 136, 1-14.

Přílohy

I. Diagram podélné intencionality

Legenda: Polopřímka v znázorňuje vnímání. V protencionálně pojaté danosti D^* je přítomna imprese C , v té je zase obsažena retence B' a v ní retence retence A'' .